

„1918 UTÁN A SOKAT HIVATKOZOTT MAGYAR-ZSIDÓ ASSZIMILÁCIÓS SZERZŐDÉS ERDÉLYBEN MAGYAR-ZSIDÓ LOJALITÁSSZERZŐDÉSSÉ ALAKUL ÁT”

GIDÓ ATTILÁVAL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *A pályaképed lesz ennek a beszélgetésnek a tárgya, de a gyerekkoroddal kezdjük. Vannak-e identitásalakító élményeid az első évtizedből?*

Gidó Attila (GA): Vicces; nagyon fiatal vagyok ahhoz, hogy a gyerekekkel kezdjem. Viszonylag kevés az élettapasztalatom. Ami a szakmai fejlődésem szempontjából érdekes lehet, az az, hogy teljesen kívülállóként érkeztem, munkáscsaládból származom, mind a két szülőm munkás, sőt elsőgenerációsok – faluról kerültek be a városba. Mind a két ágon paraszti családról van szó, amely a szülők révén munkáscsalád lesz.

FTG: *Melyik falvakból indultak?*

GA: Édesapám székelyderzsi, azon az ágon unitáriusok vagyunk, édesanyám pedig bardóci, ez Erdővidék. Az a család református. A gyerekkorom úgy telik el, hogy a vakációknak egy jelentős részét, főleg a nyarakat falun töltöm. Hosszabb időszakokat Székelyderzsben, rövidebbeket Bardócon. Édesapám szülőfalujába gyakrabban jártam, mert közelebb is volt, s mert nagymamám özvegy volt. Jobban is szeretttünk oda járni, mert ott nem kellett csinálnunk semmit. Nagyanyám egyedül élt, nem vitt nagy gazdaságot, egy pár tyúk volt, egy disznó és néha nyulak. Volt néhány kisebb szántóföld is. Lényegében csak játszottunk, ha ott voltunk, vagy ha mégis kellett menjünk kapálni, sokkal kevesebb volt a munka. Anyai ágon viszont mind a két nagyszülő élt. Nekünk, gyerekeknek, mármint a testvéremnek és nekem az oda-utazásaink már önmagukban erőpróbálóak voltak. Autónk nem volt, busszal viszont csak a szomszédos faluig, Olasztelekig tudtunk utazni, a Székelyudvarhely–Sepsiszentgyörgy vagy a Székelyudvarhely–Brassó járaton. Kora reggel Olaszteleken leszálltunk az autóbusról, benéztünk egy fél órára az ottani rokonokhoz, majd elindultunk és gyalog tettük meg a 3-4 kilométeres utat Bardócig. Anyai nagyapám gazdaságot vitt, s amikor odamentünk, arról szólt az az egy-két hét nyaralás, hogy minden reggel kimentünk a tehénszékkel a kaszálóra vagy a földekre; azt nem szeretttük annyira. Nagyapám nem is volt nagyon barátságos velünk, hallgatag ember volt. Most, utólag visszagondolva egy kicsit sajnálom, hogy nem töltöttem több időt velük. Főleg az unokatestvérek miatt, velük ugyanis a lazább kapcsolattartás folytán nem tudott olyan szoros kapcsolat kialakulni, mint a székelyderzsiakkal.

Apai ágon a székelyderzsi nagyanyám nagyon jó nagymama volt, nevelt minket, szeretett, nagyon sokat mesélt a gyerekkoráról, a fiatalságáról és a háború alatti élményeiről. Nagyapámat nem ismertük, mert már 1959-ben meghalt, a történetek révén viszont elevenebben él bennem az *emléke*, mint a másik nagyapámé, akit ténylegesen is ismertem. Igazi zabolátlan székelyként élt. Jó nevű ács volt, akinek nemcsak a faluban, de a tágabb régióban is voltak megrendelések. Ugyanakkor nem vetette meg az alkoholt, néha elitta a kereket, könnyen kijött a sodrából, és megesett vele, hogy félrelépett.

Nagymamám világiártnak tekintette magát, és büszke is volt erre. A gyerekkorát Petrozsényben töltötte, mert az apja ott volt fuvaros, fiatalkorában brassói és bukaresti román családoknál volt szolgáló, a háború alatt pedig Budapesten élt. A vele egykorú nőkre a faluban eléggé lenézően tekintett, mint akiknek fogalmuk sincs a világról. A mesélései meghatározták a történelem iránti érdeklődésemet, sőt a testvéremét, Csabáét is. Ő az egyik tanulmányába bele is foglalta ezt a családi történetet, s arról is gondoskodott, hogy legyen róla hangfelvétel. A tanulmány a Székelyudvarhelyen kiadott *Areopolisz* évkönyv IV. évfolyamában jelent meg 2004-ben. Arról szól, hogy miként változtatta meg két székely falunak, a Dél-Erdélyben maradt Székelyderzsnek és a szomszédos észak-erdélyi Kányádnak a mindennapjait a második bécsi döntés.

Székelyderzs a második bécsi döntéssel határfalu lett – lényegében a falu határában húzódott az országhatár –, Dél-Erdélynél maradt, s a következő falu, Kányád már Észak-Erdély volt. Nagyapám a második bécsi döntés után átszökött Észak-Erdélybe, majd Budapesten vállalt munkát, nem akart bevonulni a román hadseregbe. Az egész háború alatt, 1945-ig Budapesten dolgozott, ácsként. Mivel nagyanyámék nagyon nehezen éltek – ekkor már volt egy gyerekük – nagyanyám otthagya a gyereket a faluban az anyósánál, s elment szolgálni Brassóba. Ezt megtudta nagyapám, küldött neki pénzt, s biztatta, szökjön át utána. Ezt a történetet nagyanyám nagyon sokszor elmesélte. Az egyik földünk pont a két ország közötti határig nyúlt. Ő Brassóból hazament Derzsbe, magához vett néhány dolgot, nagynénemet, tehát a gyermekét, kapát, hívta az anyját, s elindultak úgymond kapálni. Nagyanyám és nagynéném lényegében *átkapálták* magukat Magyarországra. Anyja, amikor látta, hogy sikeresen átjutottak, visszafordult a faluba.

Nagyanyám végül nagyon kalandos úton került fel Budapestre. Már Kányádon bekísérték a csendőrök, az első éjszaka ott aludt, majd Székelyudvarhelyen kihallgatták, onnan Marosvásárhelyre vitték, ott is kihallgatták. Iratokat állítottak ki neki, majd vonattal Budapest felé utazott, de Nagyváradon a vonaton mellé ült egy nő. Nagyanyám nagyon fiatal volt, amikor férjhez ment, akkor töltötte be a tizennyolcadik évét. Ez a történet, amiről most szó van, 1941 közepén zajlik le, még ekkor is csak 21 éves volt. Tehát fiatal volt, tapasztalatlan. A nő, aki mellé ült, elutazott vele egészen Budapestig. Nem

akart tőle elmaradni, nagyanyám meg hagyta. Elmentek együtt nagyapám szállására, és a nő ott aludt. Az éjszaka aztán kirabolta nagyanyámat, az összes ideiglenes papírját, amit Vásárhelyen kapott, meg a pénzét is elvitte. Így kezdődött nagyanyám budapesti kalandja.

Egészen a háború végéig ott voltak, Kispesten; végigélték a bombázásokat, született még két gyermekük, majd 1945-ben, a háború befejeztével nagyapám meggyőzte nagyanyámat, hogy jöjjenek vissza Derzsbe. Nagyanyám utóbb ezt a szemére hányta, mindig mondta nekünk is, milyen bolond volt, hogy nagyapámra hallgatott, miért nem maradtak Budapesten, most sokkal jobb életük lenne. Az is nagyon kalandos volt, ahogy hazaértek. Az egyik Kispesten született gyermekük a hazafelé tartó út alatt meghalt, Szegeden temették el. Megtörve és tetvesen érkeztek haza, s Derzsben kezdték újra a családi életet.

Ami a fiatalkoromat döntően meghatározta, az az, hogy a középiskolát az akkor induló református líceumban végeztem, Székelyudvarhelyen. Udvarhelyi család vagyunk egyébként.

FTG: Ez már 1989 után történt, ha jól számolok. Nincs is különösebb emléked a korábbi korszakról?

GA: Hát én nagyon kicsi voltam akkor, 1979-ben születtem, 1989-ben tízéves voltam, negyedik osztályos. Vannak szórványos gyerekkori emlékeim: a mindenkori nyaralások a nagyszülőknél, az udvarhelyi sorban állások például, vagy a tiltott *videózások*. Ez utóbbit úgy kell elképzelni, hogy 1989-ben volt néhány család, akiknek Magyarországról sikerült videolejátszót és videokazettákat szerezniük. Ezeknél rendszeresen ültek össze az ismerősök késő esti és éjszakai videónézésre. Így láttam például a Sylvester Stallonéval forgatott *Rambo*-sorozatot. Ez nagy élmény volt, utána napokig beszélünk róla a barátokkal. Közvetlenül a forradalom kitörése előtt több videótulajdonos is illegális kábeltévé-hálózatot működtetett. A mi lakásunk is csatlakozott a hálózathoz.

Amikor kitört a forradalom 1989 decemberében, a szüleim első dolga az volt, hogy elvittek bennünket a székelyderzsi nagymamához, merthogy ott biztonságban vagyunk. Mi ezt nagyon utáltuk, tiltakoztunk, nem akarunk elmenni, ott akarunk maradni – látni akartuk, hogy mi történik. Szinte január közepéig nagymamánknál voltunk. Udvarhelyen a rendőrség, a vonatállomás és a városi kórház közvetlen közelében lakunk. Mi, gyerekek utólag tudtuk meg, hogy a rendőrség épületét a tömeg kifosztotta és felgyújtotta, egy Coman nevű szekuritáté-parancsnokot pedig meglincseltek, és a holttestét átdobták a kórház kerítésén.

Arra is határozottan emlékszem, hogy ez alatt az egy-két hét alatt, míg ott voltunk nagymamánál, az ottani haverokkal kezdtük kitépni a tankönyveikből Ceaușescu képét, s nagyanyám nagyon meg volt ijedve, mi lesz, ha

véletlenül a forradalom megbukik, vagy visszajön a korábbi rendszer. Akkor mindenkit börtönbe fognak zárni. Vannak emlékeim erről az euforikus hangulatú időszakról – ekkor voltam negyedik osztályos –, de arról is, hogy milyen büszke voltam rá, hogy harmadikban, tehát a forradalom előtti évben pionírrá avattak. Ezt az osztályból csak a jó tanulók érdemelték ki. Ezek az emlékek legutóbb Dragomán György könyve kapcsán elevenedtek fel bennem. *A fehér királyban* teljesen a saját gyerekkoromra ismertem.

FTG: *Tulajdonképpen egyfajta kétlakiségben éltél, a faluban is otthonosan mozogtál. Azt hiszem azonban, hogy Udvarhely sem nagyon urbánus küllemű és hangulatú város. Egyszer, az udvarhelyi író, Tomcsa Sándor munkáit olvasva láttam, hogy ennek ellentmondó jelek is vannak. Az ő prózájában például már a 20. század első negyedében-harmadában megjelennek a pesti szleng- vagy argókifejezések. Mennyire volt a modernitás kitapintható a városban?*

GA: Túlzás volna kétlakiságról beszélni. Mi udvarhelyiek voltunk, nagyon sokat mentünk a derzsi özvegy nagyanyámhoz, az biztos, a szüleim sokat kellett neki segítsenek, a téli favágástól elkezdve a kertművelésig. Persze otthonosan mozogtam a falusi életben, megtanultam kapálni, kézi kaszával kaszálni. A gyerekkorom nagy része viszont Udvarhelyen telt el. Kamaszkoromig ezek a félig-meddig öntudatlan gyermekkor évei voltak, tehát szó sem volt arról, hogy érzékelnem tudtam volna a Tomcsa Sándor által megírt udvarhelyi miliót. Illetve azt, ami átöröklődött a nyolcvanas, kilencvenes évekre. Persze most utólag tudom, hogy az államszocialista időszakban Udvarhely székelyföldi mércével mérve már viszonylag urbánus helynek számított, például Csíkszeredához képest is, habár Csíkszereda volt a megyeközpont, s emiatt nagyon sok központi intézmény volt ott, a megyei lap is ott jelent meg.

A '89-es változás után nagyon is látszott, hogy Udvarhelynek volt városias légköre, s ennek meg is volt az alapja. Hetek alatt újságok, intézmények szerveződtek, a rendszerváltás után színház jött létre, aminek az 1977-ben alakult Népszínház volt az előzménye. Természetesen minden viszonyítás kérdése, mert ha Marosvásárhelyhez mérjük, akkor mindjárt egyértelmű a különbség. Volt Udvarhelynek szakmai/értelmiségi elitje '89 előtt is, '89 után is, amely '89 után kiegészült egy nagyon komoly gazdasági elittel. Csíkszeredában, megyeközpont lévén, ezzel szemben még a '90-es években is a hivatalnoki elit dominált, hiszen itt volt a megye adminisztratív és gazdasági intézményeinek a központja.

FTG: *Térjünk rá az iskoláidra.*

GA: Teljesen szokványos általános iskolába jártam. Kilencediktől mentem a református líceumba; ez befolyásolta a későbbi gondolkodásomat, s majd a pályafutásomat is. Kísérleti nyulak voltunk, senki nem tudta, hogyan kell egy egyházi iskolát megszervezni – mi voltunk az első évfolyam, 1994-

ben kezdtük. Szerencsénk volt, mert olyan osztályfőnököt kaptunk, Derzsi Katalint, aki közösséget tudott szervezni belőlünk. Kicsi osztályról van szó, 18-19 főről, nemcsak osztálytársak, hanem barátok is voltunk. Húsvétkor, karácsonykor sokat jártunk a környékbeli falvakba vallásos műsorokat előadni. Szavaltunk, énekeltünk vagy kisebb bibliai történeteket adtunk elő. A fogadásunkra a közösségek szendviccselel, teával készültek. Arra is emlékszem, hogy ilyenkor mindig sokan voltak kíváncsiak ránk, tele voltak a templomok.

Az iskolában egyébként nem kaptunk bigott vallási nevelést; rengeteg csínytevésünk is volt, ugyanúgy éltük az életünket, mint a világi középiskolások, csak az egésznek volt egyfajta plusz lelki töltete, s nagyon komoly közösség alakult ki. Mi, egy osztályba járó fiúk nagyon összetartottunk. Ma is rácsodálkozok néha, hogy hogyan vettük a bátorságot és a szüleink is hogyan mertek elengedni két alkalommal is túrázni a hegyekbe. Nem volt velünk senki felnőtt, 16-17 évesen bejártuk a Gyimeseket, az Egyeseköt és a Retyezátot. Az iskola után hosszú évekig tartottuk a kapcsolatot, sőt egypáran még ma is tartjuk. Ez a töltet szerintem a többi iskolából hiányzott.

FTG: Úgy érted, a város többi iskolájából, vagy minden iskolából, ahová jártál életedben?

GA: Mindenhonnan. Ez egyértelmű. Erről eszembe jutott valami abból az időből, amikor odakerültem a református líceumba. Egyébként unitáriusként – volt ott öt hely az unitáriusoknak. Ez elindított egyfajta lavinát, aminek én ellenálltam, a végén már dachból is. A család azt szerette volna, ha pap lesz belőlem, lelkész, mindenki, főleg édesapám erről álmodozott. Lehet, hogy az elején erre lett is volna esély, de minél inkább forszírozták, annál inkább tudtam, hogy én ezt nem akarom. Ettől függetlenül nagyon szerettem odajárni, de a vége az lett, hogy már régen egyetemista voltam Kolozsváron, történelem szakos, s a fél rokonság úgy tudta még, hogy teológiára járok, s pap lesz belőlem. Nagyon nehéz volt meggyőzni őket, hogy nem teológiára járok, hanem történelem szakra.

Nem tudom, mit mondhatnék még a középiskolás éveimről. Talán azt, hogy egészen az érettségiig nem voltam biztos benne, hogy hova akarok felvételizni. Nagyon szerettem a magyar irodalmat és a földrajzot, kacérkodtam versírással, az iskolai lapban jelent meg versem, karcolatom. Talán az itt kialakulóban lévő íráskészségem segített abban, hogy amikor elkezdtem írni az egyetem alatt, recenziókat vagy hosszabb szövegeket, akkor viszonylag könnyen ment. Nem volt írásgörcsöm, úgy érzem. De végül ez a versírási hóbort elmúlt, és valamikor az érettségi környékén, vagy azután egy kicsivel döntöttem el: történelemből fogok felvételizni.

FTG: A bátyád is történész. Volt ennek szerepe a döntésedben?

GA: Volt valamelyest, de nem következett ebből törvényszerűen. Annyiban igen, hogy rengeteget tudtam tanulni tőle. Ő már egyetemista volt, én még középiskolás, és néhányszor feljöttem hozzá Kolozsvárra, egyedül vagy valamelyik osztálytársammal. Pár napig ott laktunk vele a kollégiumi szobában. Középiskolásként már ismertem az akkori KOMATE-nak, vagyis a Kolozsvári Magyar Történészhallgatók Egyesületének a jelesebb tagjait, például Gyarmati Zsoltot, aki most a Csíki Székely Múzeumnak az igazgatója, Csergő Tibort, aki a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum igazgatója, vagy Szócs Pétert, aki a szatmárnémeti megyei múzeum aligazgatója. Tehát volt már egyfajta tudásom, ismeretköröm, mielőtt feljöttem volna Kolozsvárra, s kicsit beleszagoltam az egyetemista és történész életbe is. Ez sokat segített a döntésemben, de amúgy is szerettem a történelmet.

FTG: *Mondanál valamit a bátyádról? Két történész egy családból, két ennyire eltérő szakterülettel...*

GA: Csaba Csíkszeredában született. Ez is hozzátartozik a család történetéhez. A szüleim Brassóban ismerkedtek meg, fiatalon ott dolgoztak mindketten. Az első évben még ott éltek, s utána átköltöztek Csíkszeredába. Édesapám szerszámgéplakatos, elég ügyes volt a szakmájában, és átcsábították Csíkba az ottani újonnan létesült traktorgyárba. Ez a romániai, erdélyi szocialista iparosodásnak a virágkora, ekkor jönnek létre a nagy gyárak. 1973-ban, Csíkban születik meg a testvérem, onnan 1977-ben áthívják édesapámat Udvarhelyre – akkor indult Udvarhelyen a Matricagyár. Ez volt a város egyik legnagyobb ipari létesítménye. Az 1989-es forradalom környékén, amikor a városnak egyébként megközelítőleg 40 ezer lakosa volt, 4000 munkás dolgozott itt. Édesapámnak és néhány kollégájának Udvarhelyről lakást és állást ajánlottak, s akkor családotul átköltözött oda. Kaptak lakást, édesanyám állást az udvarhelyi készruhagyárban mint varrónő, édesapám pedig lakatosként dolgozott. Szóval a testvérem csíki, én meg udvarhelyi vagyok. Ő szakiskolát végzett, nem sikerült egyből a felvételijé. A családban volt valamiféle ellenkezés is, amit én már nem tapasztaltam meg, mert a testvérem úgymond helyettem is megvívta a harcot azért, hogy értelmiségi lehessen. A szüleim nem igazán értették, miért akar továbbtanulni, miért akar egyetemem végezni, amikor szakmát tanult a szakiskolában...

FTG: *Belőle nem akartak lelkészt faragni?*

GA: Nem. Ő esztergályosnak tanult, elvégezte a szakiskolát, és azt várták el tőle, hogy munkába álljon és pénzt keressen. Elsőre nem sikerült a felvételijé, s muszáj volt elmennie dolgozni. Közben tanult, s a második évben, 1993-ban bejutott az egyetemre. Ahogy egyetemista lett, a szüleim ellenállása is kezdett alábbhagyni. Mire elvégeztem a 12. osztályt, már fel sem merült, hogy ne mehessen egyetemre.

Szóval a testvéreméknél az az érdekes, hogy a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem Történelem–Filozófia Karán ők voltak az első magyar évfolyam, addig nem volt külön magyar történelem szak, az előtte álló generációk még a románokkal együtt tanultak. Nagyon aktívak voltak, ők hozták létre 1995-ben a Kolozsvári Magyar Történészhallgatók Egyesületét, rengeteg tanulmányi kirándulást szerveztek, TDK-t, tudományos diákkört indítottak be, kölcsönkönyvtárat alapítottak, amelynek Tonk Sándor egyetemi tanár irodájának egyik könyvespolca adott otthont.

A testvéremet kellene megkérdezni, végül hogyan választotta a saját kedvenc témáját, a közlekedésügyet, s azon belül is a vasutat. Őket másodév végén a tanáraik arra kérték, hogy gondolkodjanak el, milyen témában szeretnének szakdolgozatot írni. Gondolkodott, milyen témát is válasszon. Utazott Székelyudvarhelyről Kolozsvárra vonaton, s akkor jutott eszébe, hogy milyen érdekes lenne a vasúttal foglalkozni, megtudni azt, hogy miért kapott Udvarhely a 19. század végén csak egy szárnyvonalat, és ez mit jelentett a város gazdasági fejlődésének a szempontjából. Az ötletből szakdolgozat, majd doktori értekezés lett végül. Csaba 1997-ben végezte el az egyetemet. Gyakornoki állást ajánlottak neki a tanszéken, el is fogadta, de különböző dolgok miatt egy félévet tanított csak, s utána hazaköltözött Udvarhelyre. Azóta tanít Udvarhelyen a Kós Károly Liceumban. Pontosabban néhány évre megszakította ezt, beiratkozott PhD-zni Pécsre Majdán Jánoshoz, ezalatt kint élt Magyarországon, s utána visszajött Udvarhelyre tanítani. 2012-ben védte meg a disszertációját. A tanítás mellett kutat és publikál.

FTG: *A doktorija jelent meg néhány éve könyv alakban, ugye?*

GA: Igen, *Vasszekér és mozdonygőz* címmel. Alcíme: *A székelyföldi vasút története, 1868–1915.*

FTG: *Ott tartottunk, hogy fölkerülsz az egyetemre. Milyen körbe, milyen tanárok közé? Hogyan választasz szakterületet?*

GA: 1998-ban kerültem fel az egyetemre, amint mondtam, azzal a helyzeti előnnyel, hogy nagyon sok mindenkit ismertem már. Jópár felsős vagy éppen végzős történészhallgató is ismert engem, így egészen korán bekerültem a KOMATE-be. Előbb tanulmányi kirándulásokat szerveztem kollégákkal közösen, majd megválasztottak a jelenkor-szakkör vezetőjének. Tehát valamilyen szinten benne voltam a KOMATE vezetőségében, és ezen keresztül a KMDSZ-hez, azaz a Kolozsvári Magyar Diákszövetséghez is bejáratos voltam. A KOMATE-nak akkor járt le az első, felívelő periódusa, a testvéremék időszaka – a bátyám, Gyarmati Zsolt, Soós Zoltán, majd később Ferenczi Szilárd és Kósa Béla. Valamennyire még az én évfolyamom is beletartozott, utánunk szép lassan elkezdett haldokolni a KOMATE, néhány évre rá pedig kifulladt. Most is létezik, de teljesen átalakulva, más szellemiségben.

Gidó Attila történész, 1979. szeptember 29-én született Székelyudvarhelyen. Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Benedek Elek Tanítóképző keretében működő Református Kollégiumban végezte (ez Református Gimnázium néven 1997-től önálló tanintézménnyé válik). Az egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karának történelem szakán végezte 1998–2002 között. 2003-ban magiszteri diplomát szerez ugyanott, majd 2003–2011 között a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Európai Tanulmányok Karának a doktorandusza. 2007 óta a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos kutatója.

Főbb kutatási területei: az erdélyi zsidóság a 20. században, a két világháború közötti erdélyi zsidó nemzeti mozgalom és önszerveződés, magyar-zsidó viszony Észak-Erdélyben, az észak- és dél-erdélyi holokauszt túlélők társadalmi profilja. Jelenleg az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj keretében az 1940–1944 közötti erdélyi magyar-zsidó viszonyt kutatja, illetve a deportálásokból hazatérő 20 ezer észak-erdélyi túlélő nevét és személyi adatainak statisztikai feldolgozását tartalmazó könyvét készíti elő kiadásra.

Főbb önálló publikációi: *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014; *Oktatási intézményrendszer és diákközpontok Erdélyben 1918–1948 között*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013; *Kolozsvár, Nagykaroly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése*, Working Paper, nr. 35, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010; *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940). Dokumentumválogatás*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009 (társ-szerző: Sólyom Zsuzsa).

Főbb szerkesztései: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014 (társ-szerkesztők: Bárdi Nándor, Novák Csaba Zoltán); *Cronologia minorităților naționale din România 1989–2009*, I–II. kötet, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012 és 2013.

Amikor felkerültem az egyetemre, volt egy hatalmas problémám. Magyar nyelvű történelem szakra jártam, de ez nem jelentett teljes magyar nyelvű oktatást. Románia történelmét és a néhány egyéb, Románia történelméhez kapcsolódó tantárgyat román tanárok tanították, és az ő óráikat voltunk kötelesek látogatni. Azt hittem, hogy tudok románul, de amint elkezdtem a román nyelvű órákra járni, kiderült, hogy nem tudok, nem igazán értem, amiket hal-

lok. Emiatt azok a tantárgyak, amikből románul kellett vizsgáznom, nagyon nehezen mentek. Nem voltam egyedül egyébként ezzel a problémával. Sok székelyföldi diák küzdött ezzel. A nyelvtudás hiánya miatt meg is buktam az egyik tantárgyból. Ez az egyik tényező, ami meghatározta számomra az első éveket, azontúl az első és második évben kiderült, hogy nem igazán érdekel sem az ókor, sem a középkor. Megtanultam, amit kellett, de inkább az újkor meg a jelenkor foglalkoztatott.

A kolozsvári történészhallgatók egyesülete minden évben szervezett tudományos diákköri konferenciát. Én másodévesen jelentkeztem egy dolgozattal, amely az erdélyi szombatosságról szólt. Amikor gondolkodtam előtte, mit is írhatnék meg TDK-dolgozatként, az jutott eszembe, hogy még konfirmálás előtt, a helyi egyházköztségben tartott egyik vallásórán a papunk egyszer a szombatosokról beszélt. Most, felnőtt fejjel meg is lepődöm, hogy miért beszélt erről a gyerekeknek, hiszen nem volt annyira köztudott, hogy voltak Erdélyben szombatosok. Utánanéztam az erdélyi szombatosság múltjának, elolvastam egypár dolgot, s rájöttem, hogy ami engem az ő történetükből igazából érdekel, az a 19. és a 20. század. Az erdélyi szombatosok 1868-ban áttértek az izraelita vallásra. Erről írtam meg azt a TDK-dolgozatot, amivel aztán második díjat nyertem, s akkor úgy döntöttem, ezt fogom folytatni. Meg is jelent később egy cikkem erről, az udvarhelyi történészegyesület által kiadott *Areopolisz* évkönyv 2006-os kötetében. Egyébként az Areopolisz Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoportot 1999-ben hozták létre székelyudvarhelyi történészek, köztük Hermann Gusztáv Mihály, Róth András Lajos és a testvérem, Gidó Csaba. Mint ahogy lenni szokott, a szervezkedés kocsmaasztalnál, baráti sörözéssel kezdődött, majd intézményes formát öltött. Az egyik ilyen baráti sörözésen, zöldfülű egyetemistaként részt vett Tóth Levente egyháztörténész barátom, és ott voltam én is. Az egyesület első évkönyve 2001-ben jelent meg, és azóta is rendszeresen kiadják. Eddig 13 kötete van, benne helytörténeti és erdélyi vonatkozású tanulmányokkal.

FTG: *A szombatosok történelméről szóló publikációd forrásközlés volt?*

GA: Forrásközlés, előtanulmánnyal. Őt, a budapesti Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár állományában talált 19–20. századi szombatos forrást közöltem. Ezek a zsidó hitre téréssel voltak kapcsolatosak, illetve az ezt követően megszerveződő prozelita közösség anyagi nehézségeiről szóltak. A szombatosokból indultam ki, viszont ahhoz, hogy a történetüket megértsem, elkezdtem zsidóságtörténetet is olvasni. Addig minimális és sztereotip tudásom volt a zsidóságról és történetéről. Most már nem emlékszem, mi volt az első, amit ebben a témában olvastam – ezt ne kérdezd meg. Kezdttem felismerni, hogy az erdélyi szombatossággal hosszú távon nem nagyon tudok mit kezdeni. Nagyon érdekes, de partikuláris történet, egy idő után kimerülnek a források, elfogy a téma. A 19. század második feléből, a 20. századból is

nagyon sok minden meg van írva már. Kovács András, egy szombatos származású újságíró foglalkozott vele sokat, a *Vallomás a székely szombatosok perében* című műve sikerkönyv volt a '80-as években. Igaz, nem kimondottan szaktörténeteszi nyelvezetet használt, inkább tényirodalmat művelt. Közben olvastam a zsidóság történetét – és elkezdett érdekelni. A továbblépést az jelentette, hogy Sebestyén Mihály könyvéről írtam egy recenziót. Ez a *Látó* című folyóiratban jelent meg, 2001-ben.

FTG: *Melyik könyvről van szó?*

GA: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez – tanulmányok, esszék, cikkek* (Marosvásárhely, 2000). Ez egy tanulmánygyűjteménye Sebestyén Mihálynak, a korábban megjelent tanulmányait gyűjtötte egy kötetbe. A 17. századtól egészen napjainkig tárgyalja az erdélyi zsidóság történetét, nagy hangsúlyt fektetve az integráció és a zsidó identitás kérdésére. Az első írásaimat, mint ahogyan ezt is, Bárdi Nándor olvasta el, ő egyengette az utamat. A szakmai fejlődésemben kétségkívül Bárdi volt a meghatározó. Nagyjából ekkor kerültem vele kapcsolatba. Ő Kolozsvárra járt órákat tartani a történelem szakos diákoknak. Adminisztratív szempontból nagyon furcsa helyzet volt, mert a történelem szak akkori magyar vezetése egyáltalán nem nézte jó szemmel az ő tevékenységét. Egy darabig hivatalos keretek között tarthatott órákat, de később már nem engedték tanítani. Azt követően az ő szakmai irányításával beindult Jakabffy Elemér Alapítvány könyvtárszobájában, az évente megrendezett szelterszi társadalomtudományi táborban vagy kolozsvári baráti sörözések alkalmával beszéltek meg a szakmai kérdéseket. Az első találkozásunkkor elmondtam neki, mivel szeretnék foglalkozni. Tőle kaptam meg Gyurgyák János *Zsidókérdés Magyarországon* című könyvét – egy üdvözlőlappal, aminek az volt a lényege, hogy bátorít, és sok sikert kíván a munkámhoz. Az üdvözlőlappal most is megvan, és még mindig Gyurgyák könyvében őrzöm.

Bárdi személyéhez kanyarodnék vissza az egyetemi képzésünk kapcsán is. Úgy látom, hogy ha ő nincs, ha ő nem jön órát tartani hozzánk, akkor a barátaim, kollégáim közül valószínűleg nagyon sokan nem léptek volna történeteszi pályára, hanem középiskolai tanárok lettek volna, s ez rám is érvényes. Ez rávilágít az egyetemi oktatásunknak egyik nagy hiányosságára, miszerint tudásátadás folyt, viszont nem volt senki a jelenkoron a tanárok közül, aki foglalkozott volna a diákokkal az órákon kívül, aki elolvasta volna a szövegeinket, aki szakmai vagy akár emberi tanácsot adott volna. Nándor viszont megtette ezt. Ennek köszönhető, hogy az egyetemi csoporttársaim közül a szakmában maradt Novák Csaba Zoltán (történész, a Román Akadémia marosvásárhelyi kirendeltségének a kutatója), Lázok Klára (történész, a marosvásárhelyi Teleki Téka vezetője), Pál János (történész, unitárius lelkész) és Tóth Levente egyháztörténész is. Bárdi biztatott minket, tanácsokat adott, és ami a legfontosabb, *elolvasta a szövegeinket*. Az én szövegeimet is, hosszú-

hosszú évekig. Már doktorandusz voltam, s akkor is javította őket, megjegyzéseket, javaslatokat tett.

FTG: *Miután elvégezted az egyetemet, rögtön a Kisebbségkutató Intézetbe kerültél?*

GA: A Kisebbségkutató Intézet 2007-ben indult. Én már 2002-ben államvizsgáztam. A dolgozatom címe *A zsidóság helye a két világháború közötti kolozsvári magyar kultúrában* volt. Csucsuja István professzor volt a témavezetőm. Akkor kezdtem gondolkodni azon, hogyan tovább. Tudtam, hogy az egyetemen létezik egy judaisztikai magiszterképzés, Gyémánt László – szakmai körökben a Ladislau Gyémánt nevet használja – vezetésével, s úgy döntöttem, megpróbálok oda felvételizni, ha már tényleg zsidóságkutatással kezdek el foglalkozni, akkor valóban tanuljak is, koncentráltan, célzottan. Az egyetemi évek alatt, talán harmadévbén, elkezdtem héberül tanulni, hobbiszinten. Ezt is folytatni akartam a judaisztikán. Felkerestem Gyémánt Lászlót, elmondtam, ki vagyok, megmutattam az erdélyi zsidó intézményekről a *Korunkban* megjelent cikkemet, s bejelentettem, hogy felvételizni szeretnék. Sok rémhír keringett róla, hogy nem igazán szereti a magyar diákokat, nem akar magyarul beszélni velük, de velem nagyon nyitott volt. A romántudásom meglehetősen korlátozott lévén, magyarul szólítottam meg, s az volt az érzésem, fel sem merült benne, hogy ne magyarul válaszoljon. Mi azóta is magyarul beszélünk, tartjuk a kapcsolatot, jó viszonyban vagyunk.

2002 őszén felvételiztem a judaisztika szakra, ami már teljesen román nyelvű volt. Ez egy egyéves képzést jelentett. Erre az időszakra már a román nyelvtudásom alig érezhetően, de csiszolódt, és a magiszteri alatt még nagyobb fejlődött. Itt román kollégáim voltak, így kénytelen voltam románul beszélni. Ehhez kapcsolódik, hogy a 4 év egyetemi képzés alatt a mindennapokban alig használtam a román nyelvet. Magyarok voltak a kollégáim, magyar baráti körökbe jártam. Mindig megtaláltuk egymást, külön világot éltünk, félig szándékosan, de talán azért is, mert nem volt igényünk, meg persze a nyelvtudás hiánya miatt merszünk nyitni a román kollégák felé. A bolti vásárlásokat is ott intéztük, ahol tudtuk, hogy magyar nyelven is értenek a kiszolgálók.

A magiszterin az államvizsgám témáját vittem tovább – a magiszteri dolgozatom is a kolozsvári zsidóságról szólt, de a hangsúlyt már arra fektettem, hogy hogyan intézményesül a kolozsvári zsidó életvilág 1918 után, és hogyan válik egyre meghatározóbbá a cionista mozgalom a város zsidóságának életében. A magiszteri után, 2003-ban, felvételiztem a doktori képzésre, itt ugyancsak Gyémánt László volt a témavezetőm. Akkoriban volt az egyetemen egy olyan lehetőség – igazából nem csak lehetőség, hisz’ valamilyen szinten erőltették is –, hogy a doktori képzésünket társirányítással végezzük. Ami azt jelentette, hogy egy fő vezetőtanár – az én esetemben tehát Gyémánt László – mellett választani kellett, lehetőleg külföldről, egy második irányító tanárt is.

Komoróczy Géza professzort kértem meg, hogy a doktori dolgozatom társ-irányítója legyen. Elvállalta, azzal a feltétellel, ha legalább egy évre kimegyek hozzá az ELTE-re, az Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékre tanulni. Azóta is nagyon örvendek, hogy így történt; Komoróczynak köszönhetően volt egy nagyon szép évem, tíz hónapom Budapesten, 2005 őszétől 2006 júniusáig. Jártunk Komoróczy óráira, csüngtünk a szavain, a hebraisztika tanárai is, akiknek éppen nem volt elfoglaltságuk, beültek az előadásaira. A doktori dolgozatom tematikájának az alakításában neki is nagy szerepe volt.

2006 nyarán hazajöttem Kolozsvárra – ekkor már ismertem a későbbi feleségemet, Flóra Ágnest. Ez alatt az egy év alatt együtt éltünk Budapesten, albérletben. Kedvenc helyünk a Pozsonyi kisvendéglő volt, most is, amikor tehetjük, beülünk oda egy kárpáti borzaskára és egy somlói galuskára. Ő is történész, évfolyamtársak voltunk a kolozsvári egyetemen. A Közép-Európai Egyetem (CEU) középkor tanszékén végezte a mesteri képzést, majd ugyanott doktorált Szende Katalin irányításával. A korai korszaki kolozsvári és nagy-szebeni városi elitet hasonlította össze a disszertációjában. Írt benne a városi polgári karriertípusokról, arról, hogyan alakul ki a városvezetés összetétele, hogyan öröklődnek családon belül generációkon keresztül egyes tisztségek, és arról, hogy hogyan jön létre ebben az időszakban és milyen szimbolikus aktusokhoz köthető a városi identitás. A doktorija most van megjelenés alatt a belga Brepols Kiadónál. Jelenleg a Román Állami Levéltár kolozsvári kirendeltségénél dolgozik levéltárosként.

A budapesti kitérő miatt a kolozsvári négyéves doktori képzésem tehát egy évvel meghosszabbodott. Lehetett további hosszabbításokat is kérni. Közben a zsidósághoz meg a témámhoz kapcsolódók mellett egyéb kutatásokat is végeztem, publikáltam. Olti Ágostonnal társszerzője voltam egy, az Udvarhely megyei államosításokról szóló tanulmánynak, elkészítettem az 1934–1940 között Kolozsváron szerkesztett *Független Újság* repertóriumát, majd 2007-től a Kisebbségkutató Intézet keretében kutatásokat irányítottam a romániai nemzeti kisebbségek 1989–2009 közötti kronológiájának összeállítására vonatkozóan és az 1989-es forradalomnak a kisebbségi magyar életvilág intézményesülésére gyakorolt hatásáról. Így már régen a Kisebbségkutató Intézetben dolgoztam, amikor 2011-ben megvédtem a dolgozatomat. 2007-ig doktorandusz státuszban voltam, volt egy doktoranduszirodám a kolozsvári Judaisztikai Intézetben, odajártam rendszeresen, mikor éppen nem levéltárban vagy könyvtárban ültem. 2007 őszén indult aztán a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet.

FTG: *Ez nem a magyar, hanem az összes romániai kisebbséggel foglalkozó intézet, ugye?*

GA: Állami intézet, tulajdonképpen kormányintézet. A román kormány hatáskörébe tartozunk, és közvetlenül az Etnikumközi Kapcsolatok Hivata-

lának vagyunk alárendelve. Érdekes, hogy nagyon fiatal gárdával indult, s köztük voltam jómagam is. Innen kezdve a munkaidőm egy részét már nem zsidósághoz fordítottam, hanem különböző intézményi feladatokra. Ez a magyarázata annak, hogy az utóbbi években a publikációimnak nagyjából a fele már nem is a zsidóságról szól. Viszont ez nagyon jó szakmai tapasztalat volt, illetve ma is az. Ezáltal kiléptem egy igen érdekes, és általam egyébként nagyon szeretett érdeklődési körből, rengeteg ismeretanyagot halmoztam fel a tágabban értelmezett kisebbségkutatásban. Ennél ideálisabb munkahelyet nem tudnék elképzelni. A Kisebbségkutató anyagi támogatásával jutottam el például 2014-ben Bad Arolsenbe kutatni az International Tracing Service levéltárában. Többek között 20 ezer olyan zsidó személy nevével tértem haza, akiket 1944-ben Észak-Erdélyből deportáltak, túléltek a haláltáborokat, és a felszabadulást követően hazatértek. Ez egy 1946-ban készült lista a túlélők személyes adataival és annak a gettónak a megjelölésével, ahonnan deportáltak az adott személyt. Most ezen dolgozom, remélhetőleg még az idén megjelenik könyv formájában, amely a listát fogja tartalmazni, egy bővebb előtanulmánnyal.

A Kisebbségkutató Intézet elméletileg minden parlamenti képvisellel rendelkező romániai kisebbséggel foglalkozik; a magyarokkal együtt 20 van belőlük. Attól függ persze, hogyan számoljuk, a cseheknek és a szlovákoknak ugyanis közös az érdekképviselőjük. A gyakorlatban ez nem jelenti azt, hogy minden kisebbséggel egyformán tudunk foglalkozni, hiszen ehhez nincs elég ember. Viszont minden kisebbségért felel valaki, általában egy ember két kisebbségért; én például a zsidók mellett a bolgárokért.

FTG: Tehát státusz éppen volna, a képzettség vagy a szakértelem hiányzik bizonyos területeken?

GA: Ez nem státusszerűen rendeződik, hanem egyszerűen a kutatásban felel valaki a területért, vagy ha érkezik valamilyen megrendelés kutatásra, akkor tudjuk, hogy ki az, akinek oda lehet adni. Ez úgy alakult ki, hogy nem sokkal az indulás után készítettünk egy kisebbségi intézményi katasztert, feltérképeztük a romániai kisebbségek intézményrendszerét, az érdekképviselői szervezeteket, a kulturális szervezeteket, címekkel, vezetőkkel, weblappal, email-címmel, elérhetőséggel együtt. Ez egyébként fent van a honlapunkon is. Ekkor fel kellett osztani, hogy melyik kolléga melyik kisebbségnek készíti el a kataszterét. Amit folyamatosan frissítünk ma is.

FTG: Megjelenik ez a kataszter könyv alakban is?

GA: Nem, ez egy internetes adatbázis. A kolozsvári Kisebbségkutató Intézet gyakorlatilag elsősorban romakutatással foglalkozik, a legnagyobb igény is erre van. Az intézeten belüli szaktudás is erre a legnagyobb. A romakutatók, a különböző magyarsághoz tartozó kutatások, szociológiai, politológia jellegű ku-

tatások kerültek előtérbe. Jelenleg folyik egy a Norvég Alap által támogatott nagyobb nemzetközi kutatásunk SocioRoMap néven. Ebben, azon túlmenően, hogy adatbázist készítenek a roma közösségekről, azok szociális helyzetéről, azt vizsgálják a kollégáim, hogy az elmúlt évek során a romániai roma lakosság felzárkóztatására fordított román állami vagy EU-s finanszírozások mennyire voltak eredményesek.

Az intézet könyvkiadása is a kutatási trendjeinkhez igazodik. Külön könyvsorozatunk van a romakutatásokról, de ezenkívül vannak demográfiaira, etnográfiaira, társadalomtörténetre, illetve nyelvi jogokra és kisebbségpolitikákra koncentrázó sorozataink is. Rajtam keresztül folyik az intézetben zsidóságkutatás. Ami még erős, az a muzulmánoknak a kutatása. Két kolléga is van, aki rendszeresen publikál ebben a témában.

FTG: *Milyen a cég etnikai összetétele? Dolgoznak az intézetben törökök is?*

GA: Nem, az intézet indulásakor eléggé erős nyomás nehezedett a politikumra is, meg az intézeti vezetőkre is, hogy minden kisebbségtől alkalmazzanak valakit, de ez kontraproduktív lett volna, mert akkor nem meritokratikus alapon történt volna a rekrutáció. A kollégák nagy része magyar, van két roma és három román kolléga, azonkívül vannak vegyesházasságból származó kollégák is.

FTG: *A te itt végzett – s az intézet gondozásában megjelenő – munkáid, ha nem tévedek, az állami tervekben felül nemzetközi programokba is kapcsolódnak.*

GA: Az én nemzetközi programokba bekapcsolódó kutatásaim általában kívülről hozott dolgok, nem intézeti projektekből indultak. Amit mindenképpen meg kell említeni, az az, hogy a jeruzsálemi Jad Vashem még a rendszerváltozás után elindított egy programot, amelynek a célja a Magyarországon fellelhető holokauszt vonatkozású iratok feltérképezése és digitalizálása, Karsai László és Molnár Judit vezeti. Ezt a programot 2006-ban kiterjesztették Erdélyre is. Én a kezdetektől bekapcsolódtam ebbe a munkába, s két-három kollégával együtt 2006-tól elkezdtük szisztematikusan kutatni a romániai állami levéltárakat és a hitközségi levéltárakat. A holokauszt vonatkozás tágabban értelmezendő, az 1938-tól keletkezett, zsidó szempontból érdekesebb iratokat gyűjtjük, és az időhatárt kitöltük egészen 1953-ig. Ebben az évben szűnt meg a Zsidó Demokratikus Komité, román nevén Comitetul Democratic Evreiesc, s vele a romániai zsidóság intézményes politikai érdekképviselete.

FTG: *S az 1938-as évszám?*

GA: Az nem ennyire egyértelmű, de nagyjából ez az a határ, amikor a különböző állami irattermelő intézmények kiemelten kezdenek foglalkozni a zsidókkal. Például a rendőrségi, csendőrségi helyzetjelentésekben, a lakosságról szóló hangulatjelentésekben ekkor jelennek meg külön témaként. 1938

elején léptetik hatályba a zsidók állampolgárságát felülvizsgáló törvényt is, és ekkor váltja fel a többpártrendszert a királyi diktatúra Romániában.

FTG: *Mindjárt visszatérünk a zsidókra, de előtte hadd kérdezzek valamit a módszertanról. Eszmetörténetet művelsz az egyik ágon, a másikon ott van a statisztikai-demográfiai adatok táblázatos kezelése. Ezt, ha nem tévedek, általában nem egyazon ember szokta elvégezni. Nem érzel a gyakorlati munkában a kettő között valami feszültséget, egyeztetetlenséget?*

GA: Ez nekem nem okozott gondot, szerintem azért, mert nem volt olyan, azonosítható pillanat, amikor eldöntöttem volna, hogy mivel szeretnék pontosan foglalkozni, eszmetörténettel vagy eseménytörténettel. Tudat alatt vagy tudatosan az elejétől minden eszközt vagy módszert használok, amiről úgy látom, hogy valamilyen szinten segít a kutatásaimban és az adatok értelmezésében. Másrészt egyfajta kényszerűség is ez. Már az elejétől az foglalkoztatott, és most is az foglalkoztat, hogy hogyan alakul az erdélyi zsidóság identitástudata 1918 után, hogy hogyan történik meg egy az egyének szintjén eltérő intenzitást és mélységet mutató leválás a magyarságról. De az, hogy ezeket lássam, kénytelen voltam alapkutatásokat elvégezni – ami számomra megfaktológia –, hiszen egészen a '90-es évek közepéig nem igazán tudtunk sokat az erdélyi zsidóságról. Ilyen szempontból szerencsés vagyok, mert szűz területre léphettem. Amikor témát választottam, nem sok minden volt, amihez nyúlhattam. Volt a kétkötetes Braham-könyv, *A népiértés politikája* a magyarországi zsidóság holokausztjáról, aminek 1997-ben jelent meg a második kiadása – de én akkor még középiskolás voltam, tehát egyetemista koromban ismertem meg –, valamint Moshe Carmilly-Weinberger *A zsidóság története Erdélyben* című munkája, amit 1995-ben adott ki magyar nyelven. Ezek viszont a két világháború közötti erdélyi zsidóságról nem nyújtanak mélyreható elemzéseket, mindkettőnek más a fókusza. Braham csak a holokausztot dolgozza föl, Carmilly könyve pedig általános áttekintés az erdélyi zsidóság történetéről. Ami engem érdekelt, egyikben sem volt benne. Kéznél volt még Sebestyén Mihálynak a már említett tanulmánykötete, ami 2000-ben jelent meg. Ez sok ötletet adott, de az esszéizáló stílusban megírt tanulmányokban kevés konkrét fogódzót találtam. Ezért kellett az alapkutatások.

FTG: *Eddigi fő műved e tárgykörben az Úton főcímmű, terjedelmes bevezető tanulmánnyal ellátott nagy szövegyűjtemény. Nekem ez azért is volt meglepően új, mert valamennyit foglalkozván a két világháború közötti felvidéki, szlovenszói zsidósággal, magyar szempontból közelítettem a témához, azt néztem, hogy az ottani zsidók egy szerintem jelentékeny hányada hogyan és miért maradt meg a magyarságban, miért vállalt szerepet a kultúra művelésén és fönntartásán kívül a magyar ellenzéki pártok tevékenységéhez kapcsolódva a közvetlen társadalomszervezésben is. Ha jól értem, a te közelítésed – a szombatosok történetéből kiindulva – szintén magyar*

szempontú volt. Végül szinte az ellenkezőjét bizonyítod be annak, amit én fölismerni véltem, amennyiben könyved egyik fontos következtetése az, hogy a zsidók kiváltak a nemzetből. Nem volt meglepő ez a fölismerés?

GA: Nem emlékszem, hogy meglepő lett volna, nem volt prekoncepcióm, egyszerűen elkezdtem kutatni és olvasni. Én nem azt akartam bizonyítani, hogy a teljes erdélyi zsidóság disszimilációja történt meg – ezt soha nem is mondtam –, hanem csak egy részüké. Tehát ilyen szempontból a te olvasatod Erdély esetében is érvényes. Az itteni zsidóság egy részéről ugyanúgy meg lehet írni azt, hogy aktívan részt vett a magyar életvilág alakításában, és elsősorban a magyar kisebbségi társadalomnak, nem pedig az etnikai alapon szerveződő zsidóságnak volt a része. Engem viszont az érdekelt, hogy kik azok, akik leszakadnak, miért távolodtak el a magyarságtól, és ezt milyen keretek között tették.

Kezdetnek végignéztem a két világháború közötti zsidó sajtót. Elsősorban az *Új Keletet*, amely 1918. december végén indult. Szisztematikusan megnéztem, kijegyzeteltem minden számot, egészen addig, amíg a magyar katonai adminisztráció más, nemzeti szempontból ártalmasnak tekintett magyar és román sajtótermék mellett betiltotta, tehát 1940 őszéig. (Ennek révén alakult ki a jegyzetelési módszerem is. Ma már többnyire számítógépbe jegyzetek, utolért a technika, de korábban kis, boríték formájú lapokra jegyeztem, hogy azokat borítékba tudjam helyezni, s a borítékok befértek egy cipősdobozba. A cédulák jobb felső sarkába tematikákat jelölő kódszámokat írtam, így bármikor témák szerint tudtam csoportosítani a jegyzeteimet. Két nagy cipősdoboznyi borítékos jegyzetem van az *Új Kelet*ből. Ez több ezer cédulát jelent.) Ahogy kutattam a sajtót, meg később a levéltári anyagokat is, ez lett a konklúzióm, tehát az, hogy 1918 után egy nagyon komoly disszimilációs folyamat indult be. Ezt fogalmaztam meg az írásaimban is.

FTG: *Összefoglalnád röviden, hogy milyen nagyobb csoportokra tagolódott az erdélyi zsidóság az 1920–1930-as években?*

GA: A könyvemben öt nagy csoportot különböztetek meg, de ebből mindenképpen kiemelkedik három. Konkrét számokat nem fogok mondani, egyszerűen azért, mert ezeket nem ismerjük. Az identitás, amint tudjuk, állandóan formálódik, akár meg is változhat. A statisztikák is csak egy állapotot rögzítenek, amiben az etnikai és anyanyelvi mutatókat sok esetben a népszámlálások során érvényesített klasszifikációs logika is torzítja. Persze hozzávetőleges eredményt hozó számításokat végeztem. Az egyik nagy csoport a *magyar identitásúaké*, az asszimilációs utat többé-kevésbé vállalóké. A második az ún. *vallási zsidóság*, tehát az, amelyik bizonyos szintig elsajátította a magyar kulturális jegyeket, használja is a magyar kulturális infrastruktúrát, de nem asszimilálódott, és nem azonosult valamiféle magyar nemzeti kulturális tudattal; vallásosságában éli meg a zsidóságát. A harmadik nagy csoport a

cionistáké, a zsidó nemzeti mozgalom híveié, akik kezdetben nagyon kevesen voltak, de a '30-as évekre nagyra nőtt a számuk különböző bel- és külpolitikai hatások következtében. Ezen a három nagy csoporton kívül van egy vékony réteg, amelynek tagjai valamilyen szinten megpróbálnak *integrálódni a román hatalmi viszonyokba*, a román társadalomba. Ez az integráció közvetett: a bukaresti zsidóságon keresztül vezet. Látszik is, hogy ami valóban megvalósul belőle, az a bukaresti zsidó intézménystruktúrába való integráció.

FTG: *Akik ehhez a csoporthoz csatlakoztak, milyen anyanyelvűek voltak?*

GA: A prominens személyiségek köztük is magyar anyanyelvűek, hiszen Erdélyben viszonylag kevés román anyanyelvű zsidó volt. Különböző, részben ideológiai okok miatt választhatták ezt az utat, pontosabban ezt soha nem fogjuk megtudni, mert ahhoz más forrásokat, például naplókat kellene találni. Lehet, hogy egyszerűen marginalizálódtak, nem jutottak számukra megfelelő szerephez az erdélyi cionista mozgalomban – ők ugyanis mindannyian a cionizmus felől érkeztek.

FTG: *Az ötödik csoportot kik alkották?*

GA: Ők voltak a *baloldali, nemzetfeletti mozgalmakhoz csatlakozók*. Ők lényegében kikerültek a zsidó világból és a közösségi életből. Foglalkoztam Kohn Hillel életútjával, aki a második világháború után az erdélyi zsidóság egyik fontos vezetője lett. Ő fiatalkorában cionista volt, vezető szerepet is betöltött, de rövid idő alatt a baloldali cionista szervezetekben találta magát, majd 1931-ben belépett a kommunista pártba. Innentől kezdve teljesen marginalizálódott a zsidó alapon működő intézményi világban.

FTG: *Arányaikban hogyan oszlottak meg ezek a csoportok?*

GA: Én úgy látom, hogy az 1930-as évekre a 190 ezer fős erdélyi zsidóságnak legalább a felében végbement már egy kisebb-nagyobb mértékű autoidentifikációs változás. Ezen azt értem, hogy a népszámlálási eredményeknek, a választásokon a Zsidó Pártra leadott szavazatoknak és az éves sékelakciók eredményeinek az összevetése alapján nagyjából ennyi személyről feltételezhetjük azt, hogy biztosan nem vallották magukat etnikai értelemben magyarnak, és elmozdultak a zsidó etnikai önmeghatározás felé. Persze rengeteg árnyalatról, különböző mélységű zsidó etnikai vagy csoportidentitásról beszélünk. Ebbe a csoportba ugyanúgy beletartoztak a cionisták, mint ahogy a cionizmust elutasító mélyen vallásos zsidók is. A másik csoportot sem lehet egységesnek tekinteni, nem egyértelmű, hogy közülük ki milyen mértékben tekintette magát magyarnak. Jelentős részüknél kettős, magyar–zsidó identitás, hibrid identitás alakult ki. Rájuk az volt a jellemző, hogy – Nagyváradot leszámítva – fokozatosan háttérbe szorultak a hitközségi vezetéseken, a zsidó intézményi világban.

FTG: *Azt írod egy helyütt, hogy a cionizmus és a nemzeti zsidóság nem feltétlenül szinonimák, vagy legalábbis nincsenek teljes átfedésben. Mi ennek a magyarázata?*

GA: Az erdélyi, de általában a közép-európai cionizmusnak az egyik jellemzője az, hogy – főleg a kezdeti időszakban – a Simon Dubnov-i irányvonalat követi; egyfajta kultúracionizmus. A cionizmus alapvető célkitűzése nemcsak a zsidók nemzeti ébredésének az elősegítése, hanem egy palesztinai nemzeti otthon létrehozása, és a zsidók kivándorlása Palesztinába. Ebbe a szigorú értelemben vett cionizmusértelmezésbe azonban viszonylag kevés erdélyi zsidó illeszthető be. Az erdélyi cionista mozgalom vezetői propagálják ugyan a zsidó nemzeti otthon felépítésének eszméjét, de itthoni politikai karrierben gondolkodnak. Ehhez természetesen bázis is kell. Az erdélyi cionista vezetők nagy része tehát nem dolgozik hatékonyan azon, hogy az erdélyi zsidóság emigráljon. Ebben generációs különbségek is látszanak, a fiatalok sokkal militánsabbak az öregeknél. A fiatal cionisták hozzák létre és működtetik a kivándorlás-előkészítő telepeket, ahonnan aztán útnak is indulnak. A kivándorlások számából is az látszik, hogy az erdélyi cionizmus nem cionizmus a szó szoros értelmében: ez a szám viszonylag alacsony. Az egész 20-22 év alatt 4-5 ezer zsidó ment ki Palesztinába. Persze ebben az is közrejátszott, hogy nagyon korlátozottak voltak az alijázási lehetőségek. Az angol mandátum alatt álló Palesztinában az angol kormány igyekezett korlátozni a zsidó letelepedést.

FTG: *A felvidéki zsidóság történetéből azt is látni véltem, hogy azoknak, akik cionista körökbe jártak, nem volt feltétlenül különösebb terveiük Palesztinával, ez tulajdonképpen közösség-szervezési keret, életforma volt a számukra.*

GA: Igen, életforma is volt. Az *Úton* című könyvemben írok arról, hogy az erdélyi cionista mozgalomnak társadalomszervező, társadalomépítő célja és funkciója volt. 1918-ig a zsidó intézményi világ lényegében a hitközségek körül szerveződik, nincsenek világi intézmények, mert az erdélyi zsidóság a magyar intézményrendszerbe tagolódik. Az új kereteket, amelyekbe már zsidóként lehet belépni, csak az első világháború után kezdik megszervezni. Ez teljesen új dimenzió, ekkortól válik életformává, társadalmi eseménnyé a zsidó bál, a zsidó kulturális estek, a zsidó színelőadás vagy a zsidó komolyzenei koncert látogatása.

FTG: *Kiderül a könyvedből, hogy azok a zsidók, akik a magyar nemzeti közösséghez tartoztak, sőt annak fontos tagjai, akár hangadói is voltak – Ligeti Ernőre vonatkozóan is írod ezt –, valamilyen mértékben szintén részt vettek-vehetek cionista keretben szervezett programokban. Azaz a magyar identitás ennek nem volt kizáró oka.*

GA: Igen, és ezért mondom azt a könyvemben is, később a *Magyarból zsidó* című tanulmányomban, vagy a kolozsvári zsidóságról szóló, egyelőre csak román nyelven publikált doktori dolgozatomban is, hogy a zsidó identitás

problémája nagyon összetett. Nagyon összetett az asszimiláns zsidó fogalma is és a cionista zsidó fogalma is. Nincsenek tiszta kategóriák, folyamatos átfedésekkel szembesülünk. Érdekes: van, amikor konfliktusos ez az átfedés, de általában konfliktusmentes. Meg tudnak lenni egymás mellett is. Igen, Ligeti Ernő is jó példa erre. Rá mondhatjuk azt, hogy magyar identitású zsidó volt – mégsem tudta ő sem teljesen kivonni magát a zsidó társadalmi életből.

FTG: *Viszont, ha jól érzekelem, nincsenek feltétlen szembenállások, nemcsak a zsidóság típusai között, hanem a cionista társadalomszervezés és a magyar társadalomszervezés között sem. A kettő párhuzamosan halad, sőt együtt is tud működni.*

GA: Igen, igen. Néha sajtóviták vannak, vagy inkább sajtóvádaskodások. Amikor például az Országos Magyar Párt brassói nagygyűlésén kijelentik, hogy minden zsidó, aki magyar kultúrájának vallja magát, a magyar nemzet integráns részét képezi, a cionista oldal egyből reagál, és megkérdőjelezi ezt a párthatározatot. Egyébként a köznapi életben együttműködik a magyarsággal. Adott esetben a politikai életben is.

FTG: *A magyar identitású zsidókat asszimilánsoknak nevezted. Szakszerű ez? Én inkább azokkal kapcsolatban használnám a terminust, akikben az asszimiláció folyamata lezajlott vagy befejeződött. Hegedüs Nándor azonban, vagy éppen Ligeti Ernő már magyarnak született.*

GA: Teljes mértékben igazad van. A szövegeimben egyébként én is kerülöm az asszimiláns kifejezést, mert az egy lezárult folyamatot jelent. Enyhén pejoratívnak is érzem. Ugyanakkor magát az asszimilációt, a beolvadást egy folyamat lezárásaként lehet értelmezni, egy olyan folyamat lezárásának, amelyik a betelepeléssel kezdődik, majd a beilleszkedéssel és a kulturális jegyek elsajátításával folytatódik. Hegedüs és Ligeti magyarnak tekintették magukat, és azok is voltak, a zsidótörvények és a holokauszt csinált belőlük zsidót.

FTG: *Nem gondoltál arra, hogy az eredményeidet Magyarországon vagy akár Romániában is fel fogják használni a zsidók állítólagos nemzetietlenségének, magyartalanságának, illetve magyarellenességének alátámasztására?*

GA: De igen. Bármit fel lehet használni. Azonban mindig úgy fogalmazok, hogy aki elolvassa a szövegeimet, annak egyértelmű, hogy van egy kontextus, van egy helyzet, amiben egy társadalom működik. Ebben az esetben többes identitásokról vagy többszintű identitásról van szó. A mai kisebbségi társadalmakban is működnek ilyen többes identitások. A szövegeimben ugyanakkor a lojalitás fogalmát is használom. Azt is mondom, hogy 1918 után a sokat hivatkozott magyar–zsidó asszimilációs szerződés Erdélyben magyar–zsidó lojalitásszerződéssé alakul át. Teljesen természetes, hogy hibrid identitások léteznek, csak a korszakban lezajlott népszámlálások kategorizációja az, ami nem engedi meg a hibrid identitások létezését.

FTG: *Nyilván naivitás volna azon elmélkedni, hogy hová futott volna ki ez a zsidó nemzeti reneszánsz, ha nem jön a második világháború. Mégis megkérdem: a forrásokból nem lehet óvatosan következtetni arra, hogy végleges avagy csak egy nemzedékhez kötődő jelenségről van-e szó?*

GA: A zsidó nemzeti reneszánsz szerintem tovább él, sőt a holokauszt bizonyos értelemben előmozdítja. Viszont át is alakítja. Mert a holokauszt előtt – a zsidóságot felvállaló zsidókról beszélek – lényegében választott identitáspálya, nem hirtelen alakul ki, hanem érlelődik az egyénekben. A holokauszt viszont egy csapásra egyfajta kényszerközösséget hoz létre, amelyben már nemcsak az ideológiák alapján határozzák meg magukat az emberek, nem csak eszerint vallják magukat egy közösséghez tartozónak. A közös sorsélmény az, ami az etnikai önmeghatározás felé nyomja a zsidókat. A holokauszt etnikai értelemben végleg eltávolítja a magyarságtól, nem azt mondom, hogy a teljes zsidóságot, de a túlélő zsidóság egy részét. Kulturálisan nem. A legtöbb erdélyi zsidó továbbra is a magyar kulturális infrastruktúrát használja, mert az anyanyelvről, arról a kultúráról, amiben szocializálódott, nem lehet egyik napról a másikra – s nem is akar – leválni.

FTG: *Sőt: a magyar intézményrendszer építésében és működtetésében is sokan részt vettek. A második világháború után a folyóiratoknál, lapoknál, a színházi életben, irodalomban ott vannak a magyar zsidók.*

GA: Gáll Ernő fogalmazta meg, hogy az erdélyi zsidóság nagy részére a kettős identitás és ebből kifolyólag a kettős kisebbségi léthelyzet jellemző a holokauszt után. Magyarok is, zsidók is. Ez nagyon sok esetben összeegyeztethető. Voltak persze más egyéni életpályák, volt, aki teljesen szakított a magyar világgal.

FTG: *S volt, aki csak kommunista lett.*

GA: Igen, az egy teljesen más dimenzió. Ott az etnikai dimenzió háttérbe szorult.

FTG: *Összevethető-e a magyarországi és a romániai zsidó-nemzsidó viszony? Vagy valamivel pontosabban: a magyarországi zsidó-nemzsidó és a romániai magyar-zsidó viszony? Ha más-más a kettő, vannak-e olyan erdélyi tanulságok, amelyeket Magyarországon hasznosítani lehetne?*

GA: Először talán azt kellene tisztázni, hogy milyen értelemben beszélünk magyarországi zsidó-nemzsidó viszonyról. Hiszen a mai magyarországi zsidóság nagy része csak vallásában zsidó, nem pedig etnikai értelemben. Ezzel szemben Erdélyben teljesen más a helyzet, amelynek a gyökerei a két világháború közötti időszakig vezethetők vissza. Romániában mindig is etnikumként, idegenként tekintettek a zsidóságra, és amikor Erdély Romániához került, a román állam ezt a fajta szemléletet alkalmazta az itteni zsidóságra

is. És persze nemcsak egyszerű bürokratikus szempontokat szem előtt tartva, hanem azért, hogy az erdélyi zsidóság leválasztásával gyengítse a magyar kisebbség pozícióit. A romániai vagy erdélyi magyar–zsidó viszonyt 1918-tól tehát jelentősen befolyásolta az a tény, hogy egy erős cionista mozgalom fejlődött ki, amely a magyar zsidóságra etnikumként tekintett. Romániában ma is nemzeti kisebbségként, etnikumként ismerik el a zsidóságot, amely ebben a minőségében parlamenti képviselőre jogosult. Az első világháború után az erdélyi magyar–zsidó viszonyt tehát egy harmadik szereplő, azaz a román állam is befolyásolta, ellentétben a Magyarországgal. Ez az egyik kiindulópont.

A másik az erdélyi magyarság kisebbségi helyzete. Az első világháborút követően megerősödő zsidó nemzeti mozgalomban az erdélyi magyar politikai elit nagy része konkurens nemzetépítő csoportot látott, amelyik veszélyezteti a magyar kisebbség kulturális és gazdasági pozícióit. Ez is olyan konfliktusforrás volt, ami Magyarországon hiányzott. Látni kell azt is, hogy a holokausztot követően a túlélők reintegrálódása Magyarországon magyar intézményi keretek között történt, miközben ezt Erdélyben a román állam és a bukaresti román hitközségi föderáció végezte el. Ez egyben azt is jelentette, hogy a túlélők holokauszt-emlékezetét, a traumák feldolgozását, a keresztény bűnösök megítélését, a magyarság szerepét a zsidóirtásban a román történetírás kánonjai határozták meg. Erdélyben tehát az utóbbi közel száz évben a magyar–zsidó viszonyt folyamatosan olyan kihívások érték, amelyekkel Magyarország esetében nem találkozunk. Tanulságot levonni pedig nehéz, nem is szoktam ennyire didaktikusan megközelíteni a témát. Én inkább a folyamatokat néztem mindig, azt, hogy hogyan és milyen hatások, döntések következtében alakul ez a kapcsolat vagy viszonyrendszer.